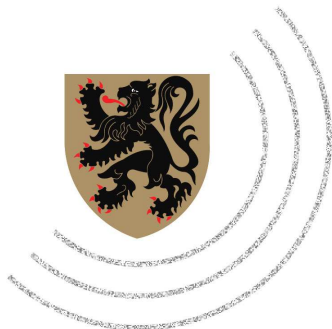

VLAAMS PARLEMENT

**Strategisch plan voor de educatieve dienst
van het Vlaams Parlement**

De Kracht van je Stem

2009-2014

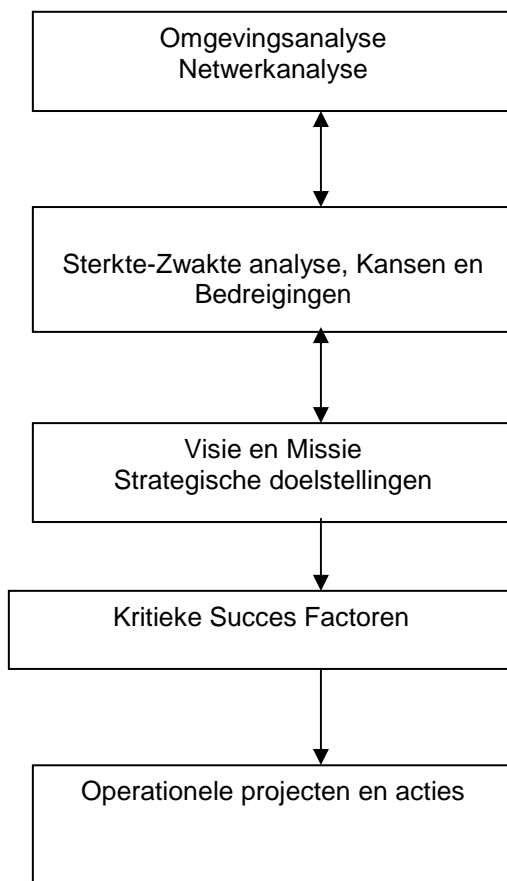
Inhoudstafel

1	Omgevingsanalyse.....	6
1.1	Democratisch burgerschap.....	6
1.2	Democratisch burgerschap kan men leren.....	6
2	Netwerkanalyse.....	9
2.1	De centrale rol van het onderwijs.....	9
2.2	Niet-schoolse vorming in democratisch burgerschap.....	11
2.3	Educating Democratic Citizenship (EDC): de internationale context.....	13
2.3.1	De Raad van Europa.....	13
2.3.2	De Europese Unie, 'Education and training 2010 en 2020'.....	13
2.3.3	De Verenigde Naties.....	14
3	Sterktes, zwaktes, kansen en bedreigingen voor burgerschapseducatie.....	15
4	Een educatieve dienst binnen het Vlaams Parlement.....	17
4.1	Het Vlaams Parlement: uitdragen en aanmoedigen van burgerzin.....	17
4.2	Benchmark 2001 en 2008.....	17
4.3	De Kracht van je Stem, de educatieve dienst van het Vlaams Parlement.....	18
5	Missie en visie van de educatieve dienst van het Vlaams Parlement.....	19
5.1	De missie van de educatieve dienst De Kracht van je Stem.....	19
5.2	De visie op opvoeden tot democratisch burgerschap.....	19
5.3	De doelgroepen van de Kracht van je Stem.....	20
6	Strategische doelstellingen.....	21
6.1	Strategische doelstelling 1. De Kracht van je Stem schept optimale voorwaarden om leerprocessen over democratie en burgerzin te laten plaatsvinden, in het Vlaams Parlement.....	21
6.2	Strategische doelstelling 2. De Kracht van je Stem ondersteunt en stimuleert leraren en scholen om leerprocessen over democratie en burgerzin te laten plaatsvinden op school.....	22
6.3	Strategische doelstelling 3. Leraren en lesgevers kennen de mogelijkheden om beroep te doen op het aanbod en op de dienstverlening van de educatieve dienst De Kracht van je Stem.....	23
6.4	Strategische doelstelling 4. De Kracht van je Stem stimuleert de samenwerking tussen de aanbieders van burgerschapseducatie en neemt actief deel aan initiatieven van externe organisaties.....	23
6.5	Strategische doelstelling 5. Leraren/lesgevers en leerlingen/cursisten kunnen deelnemen aan e-democratie projecten van het Vlaams Parlement.....	24
7	Kritieke succesfactoren.....	25
7.1	KSF 1. De relevantie voor het onderwijs en de voortdurende toetsing door het onderwijsveld.....	25
7.2	KSF 2. De beschikbaarheid van expertise.....	25

7.3	KSF 3. Klantgerichtheid.....	25
7.4	KSF 4. Een interactieve website.	26
7.5	KSF 5. Voldoende en geschikte bezoekersinfrastructuur.	26
	Bijlagen.....	27

Dit strategisch plan zet de krijtlijnen uit voor de werking van de educatieve dienst van het Vlaams Parlement in de periode 2009-2014. Het plan omschrijft de overkoepelende visie en missie van de educatieve dienst en legt voor een termijn van 5 jaar de strategische en operationele doelstellingen vast die centraal zullen staan en die als cruciaal worden beschouwd.

Globale werkwijze

In de *omgevingsanalyse* (hoofdstuk 1) omschrijven we het begrip *democratisch burgerschap* en stellen we met talrijke onderzoekers vast dat democratisch burgerschap enerzijds noodzakelijk is voor het democratisch draagvlak in onze samenleving, anderzijds problematisch is in onze samenleving. Daarnaast plaatsen we de vaststelling dat democratisch burgerschap een leerproces is.

Uit deze omgevingsanalyse volgt dat educatie tot democratisch burgerschap maatschappelijk relevant en noodzakelijk is en onderzoeken we in de *netwerkanalyse* (hoofdstuk 2) op welke terreinen overheden en niet-gouvernementele organisaties actief zijn op het vlak van educatie tot democratisch burgerschap.

In hoofdstuk drie maken we de analyse van de *sterkten en zwakten* en omschrijven we de *kansen en bedreigingen* voor educatie tot democratisch burgerschap.

In het vierde hoofdstuk behandelen we de rol die het *Vlaams Parlement* wenst te vervullen in de educatie tot democratisch burgerschap. Daarop baseren we de *missie en visie van de educatieve dienst*, die we in een vijfde hoofdstuk formuleren.

De *strategische doelstellingen* (hoofdstuk 6) geven aan welke maatschappelijke effecten we op middellange termijn willen bereiken, *de kritieke succesfactoren* (hoofdstuk 7) geven de interne en externe werkingsvelden aan waar we optimaal moeten presteren willen we onze doelstellingen halen.

Tot slot werken we in hoofdstuk 8 een aantal *operationele projecten en acties* uit voor de vooropgestelde termijn van 5 jaar. Deze projecten sluiten geen andere projecten uit en kunnen bijgestuurd worden naar aanleiding van wijzigingen in de omgevings-, netwerk- en sterkte-zwakke-analyse.

Voor de totstandkoming van dit strategisch plan deden we een beroep op de medewerking van - de stuurgroep van 'De Kracht van je Stem':

- Francis Decoster, departementshoofd Gezondheidszorg Katholieke Hogeschool Brugge-Oostende, voorzitter van de stuurgroep
- Philippe Decruynaere, inspecteur basisonderwijs
- Marc Hooghe, professor politieke wetenschappen, K.U. Leuven
- Michael Meyers, adjunct-directeur Koninklijk Atheneum Mortsel
- Bruno Vanobbergen, kinderrechtencommissaris
- Stefaan Walgrave, professor politieke wetenschappen Universiteit Antwerpen
- Chris Wyns, directeur Sint-Niklaasinstituut Anderlecht

Namens de onderwijskoepels:

- Lisbet Colson, stafmedewerker Vlaams Secretariaat van het Katholiek Onderwijs
- Frie Van Camp, pedagogisch adviseur Onderwijssecretariaat van de Steden en Gemeenten
- Luc Vernailen, pedagogisch adviseur Gemeenschapsonderwijs
- Ann Swaegers, pedagogisch medewerker Provinciaal Onderwijs Vlaanderen
- Ann Cloet, stafmedewerker Vlaams Ondersteuningscentrum voor het Volwassenen-onderwijs

Namens het Vlaams Parlement:

- Johan De Graeve, directeur informatie en externe relaties
- Kris Van den Bremt, adjunct-adviseur, coördinator educatieve dienst
- Marc Lebruyn, hoofdadviseur, commissiesecretaris

- de medewerkers van de educatieve dienst van het Vlaams Parlement, De Kracht van je Stem
- externen in het werkveld van de educatie tot democratisch burgerschap en het onderwijs:
 - Bart Maes, departement onderwijs van het ministerie van de Vlaamse gemeenschap
 - Ann De Jaeghere, departement onderwijs van het ministerie van de Vlaamse gemeenschap
 - Jan Blondeel, Koning Boudewijnstichting
 - Bruno Craps, Toemeka vzw

1 Omgevingsanalyse.

1.1 Democratisch burgerschap

‘Democratisch Burgerschap’ is een begrip met meerdere dimensies. Van burgers verwacht de samenleving dat zij minimaal hun rechten en plichten nakomen als lid van de gemeenschap, dat zij op zijn minst de wet naleven. Maar de democratie is gebaat bij burgers die een meer actieve rol spelen in de samenleving en die volwaardig mee gestalte geven aan de samenleving. Een democratie heeft nood aan burgers die de democratische waarden steunen (burgerzin) en op verschillende manieren een maatschappelijk engagement opnemen en actieve burgers worden (democratisch burgerschap).

Democratisch burgerschap is een belangrijke voorwaarde voor onze democratie. Uit onderzoek blijkt dat vertrouwen in de democratische instellingen een positieve bijdrage levert aan de democratische samenleving, wantrouwen tast het draagvlak van de democratie aan. Maar precies op dit punt heeft onze democratische samenleving een probleem, zo blijkt uit onderzoek.

Volgens Elchardus en de TOR onderzoekers ¹ wordt het maatschappelijk wantrouwen, of het wantrouwen in de instellingen vooral in de hand gewerkt door onbehagen, dat zich uit in een negatief toekomstbeeld en in gevoelens van onveiligheid. Het vertaalt zich in een antipolitieke en antidemocratische opstelling.

Onbehagen en wantrouwen leeft bovendien sterker bij laaggeschoolde mensen dan bij hooggeschoolden, waardoor men kan spreken van een democratisch deficit en ongelijkheid in burgerschap bij de bevolkingsgroep waar die gevoelens sterk aanwezig zijn. Die kloof tussen laag- en hooggeschoolden vindt men ook bij jongeren terug (vertaald in het onderscheid tussen algemeen secundair onderwijs en beroepssecundair onderwijs).^{2 3}

Niet alleen met het vertrouwen in de democratische instellingen, maar ook met de politieke kennis van de Vlamingen blijkt het slecht gesteld. Reeds in 1995 werd door Cambré, Billiet en Swyngedouw ⁴ vastgesteld dat Vlamingen een verregaand gebrek aan kennis hebben over de staatsstructuur waarin zij leven en de plaats van de overheid daarin. Ook Dewachter en Fiers⁵ stellen een ‘lamentabele politieke kennis’ vast bij een aanzienlijk deel van de kiezers, ook bij jongeren, en een niet optimale politieke kennis bij leerkrachten.

De onderzoekers benadrukken de centrale rol van het onderwijs in het bijbrengen van de noodzakelijke kennis over de politieke besluitvorming en instellingen.

1.2 Democratisch burgerschap kan men leren.

Democratisch burgerschap is geen aangeboren eigenschap. Mensen verwerven het in een democratisch socialisatieproces van jongs af aan en doorheen hun levensloop.

¹ Elchardus, M., Smits, W., *Anatomie en oorzaken van het wantrouwen*, Brussel, VUBpress, 2002.

² Kavadias, D., Siongers, J., Stevens, F., *Jongeren en politiek*, In: *Samenleving en politiek*, 6 (1999), 6 pp.19-33.

³ Pelleriaux, K., *Demotie en Burgerschap. De culturele constructie van ongelijkheid in de kennismaatschappij*, Brussel: VUBPress, 2001.

⁴ Cambré, B., Billiet, J., Swyngedouw, M., *De kennis van de Vlamingen en hun houding tegenover de Vlaamse overheid en haar advertentiecampaagnes*, Leuven, ISPO, 1995.

⁵ W. Dewachter, W., Fiers, S., *Een ijselijke leemte: politieke vorming in het secundair onderwijs*, in: *School en Samenleving*, 7, 2004, pp. 41-63.

Het Europese onderzoeksproject ETGACE (Education and Training for Governance and Active Citizenship in Europe)⁶ deed onderzoek in zes Europese landen naar het ondersteunen en bevorderen van (leerprocessen rond) democratisch burgerschap in de context van veranderende, meer horizontale relaties tussen burgers en overheid.

Het leren van democratisch burgerschap is een proces met drie noodzakelijke voorwaarden:⁷

- uitgedaagd worden door persoonlijke of sociale thema's (de vraag of de uitdaging);
- het ontwikkelen van actorschap of het vermogen;
- de verbondenheid met anderen.

De eerste voorwaarde is de vraag of de *uitdaging tot betrokkenheid*. Door persoonlijke ervaringen en sociale uitdagingen kunnen mensen gemotiveerd raken om verantwoordelijkheid op te nemen. Hun persoonlijke leven moet dan wel de tijd en energie overlaten voor sociaal engagement. Wanneer de persoonlijke problematiek te groot is, primeren persoonlijke overlevingsstrategieën en is er geen ruimte voor maatschappelijk engagement. Dit is vaak het geval in een context van armoede en uitsluiting.

De tweede voorwaarde is het *vermogen*. De uitdaging leidt immers niet automatisch naar actie. Om engagement op te nemen moet een persoon vertrouwen hebben in zijn mogelijkheden om de omgeving te beïnvloeden. Vermogen slaat dan op vaardigheden, kennis, capaciteiten, strategieën en ervaringen die mensen het gevoel geven dat ze keuzes kunnen maken en dat ze impact hebben op hun situatie en hun omgeving.

De derde voorwaarde is de *verbondenheid*. Dit is het gevoel verbonden te zijn met anderen en ingebed te zijn in een bredere gemeenschap. Het betreft de concrete verbondenheid met andere mensen, gezinnen, bewegingen, organisaties, verenigingen, visies, enz.

Verenigingsleven is bevorderlijk voor het samenwerken met anderen, het mobiliseert mensen rond maatschappelijke thema's, het bevordert solidariteitsgevoelens en verhoogt de politieke interesse en politieke kennis.⁸ Mensen die frequenter en/of intenser deelnemen aan het verenigingsleven voelen zich beter, voelen zich minder onbehaaglijk, blijven in grotere mate trouw aan de democratische basiswaarden en hebben daarom meer vertrouwen in de instellingen.⁹

Democratisch burgerschap is essentieel een leerproces, dat mensen inpassen in hun eigen levensloop. Elk individu verbindt zijn persoonlijke ontplooiing aan zijn rol als burger in de samenleving. Hij sluit aan bij netwerken die het best bij zijn persoonlijk engagement passen en zoekt de beste kanalen om effectief te kunnen handelen. In die zin is democratisch burgerschap geen vastomlijnde houding of vaardigheid en kan het in verschillende maatschappelijke domeinen (zowel in het publieke domein als in het privé-leven) gestalte krijgen. Democratisch burgerschap wordt vooral al doende geleerd, positieve ervaringen met participatie zijn er de grootste kracht van.¹⁰

⁶ <http://www.surrey.ac.uk/politics/ETGACE/index.html>, geraadpleegd op 12/10/2009

⁷ Mathijssen, C., Wildemeersch, D., Stroobants, V., Snick, A., *Activeren tot actief burgerschap*, Vorming, 18 (4/2003), 2, pp.79-102

⁸ Van Deth, J., *De politieke betekenis van maatschappelijke participatie*. In: Acta Politica 27(4) (1992), pp.425-443.

⁹ Elchardus, M., Smits, W., *Anatomie en oorzaken van het wantrouwen*, Brussel, VUBpress, 2002, p.63.

¹⁰ Stroobants, V., Celis, R., Snick, A., Wildemeersch, D., *Actief Burgerschap: een leerproces*, In: Sociale Interventie, 10 (4), 2001, pp.13-22.

De consequentie voor educatie is tweeledig:

- Het is niet enkel van belang kennis, vaardigheden en attitudes aan te leren vanuit een instrumentele visie, maar ook te stimuleren tot kritische reflectie en het opnemen van verantwoordelijkheid.
- Daarnaast is een biografische benadering van belang: burgerschapseducatie moet rekening houden met de grote verscheidenheid waarmee mensen vorm geven aan burgerschap en dit in hun levensloop inpassen. Educatie stelt geen vastomlijnd beeld van “goed democratisch burgerschap” voorop, maar laat ruimte voor de individuele invulling ervan op diverse niveaus en levensdomeinen.

De rol van het onderwijs als socialiserende actor is groot. Bovendien bereikt het leerplichtonderwijs ook de meest kwetsbare doelgroepen. De school is daarbij niet alleen de plaats waar kennisoverdracht gebeurt, maar ook een oefenterrein voor jongeren om democratisch handelen te ervaren en het vermogen om te participeren te ontwikkelen.

Daarnaast is ook het levenslang en levensbreed leren belangrijk. Levenslang en levensbreed leren benadrukt de complementariteit van formele, non-formele en informele leeractiviteiten om deze te integreren tot een coherent educatief aanbod voor alle doelgroepen. Dit coherente aanbod moet ook mogelijk maken om de participatie van mensen aan educatieve activiteiten te verhogen, wat als een belangrijke stimulans tot democratisch burgerschap wordt beschouwd.¹¹

¹¹ Bouverne-De Bie, M., *levenslang en levensbreed leren : wie heeft er behoefte aan ?* In: Samenleving en Politiek, 9 (2002), 9, pp. 33-41.

2 Netwerkanalyse.

In deze netwerkanalyse willen we een (niet exhaustief) overzicht geven van actoren die een belangrijke rol spelen in de educatie tot democratisch burgerschap.

2.1 De centrale rol van het onderwijs.

We besteden in de eerste plaats uitgebreid aandacht aan de opdracht van het onderwijs en de benadering van democratisch burgerschap in de eindtermen, precies omwille van de centrale rol die het onderwijs speelt gedurende de leerplicht.

De eindtermen met betrekking tot democratisch burgerschap.

Eindtermen en ontwikkelingsdoelen zijn een pijler van kwaliteitsopvolging van ons onderwijs. Ze worden zowel in het basisonderwijs als in het secundair onderwijs omschreven. Eindtermen en ontwikkelingsdoelen beschrijven de maatschappelijke opdracht van scholen ten aanzien van een leerlingenpopulatie en dragen bij tot de afstemming van het onderwijsaanbod binnen een onderwijsniveau en tussen opeenvolgende onderwijsniveaus. Eindtermen en ontwikkelingsdoelen worden vastgelegd door het Vlaams Parlement bij wijze van bekrachtiging van een besluit van de Vlaamse Regering, genomen op advies van de Vlaamse Onderwijsraad (Vlor). Ze worden vertaald in leerplannen. Ze zijn dus belangrijk voor leerplanmakers (vnl. de onderwijskoepels) en voor de gebruikers ervan (scholen en lerarenteams).

Voor het basisonderwijs worden er vijf leergebieden en drie leergebiedoverschrijdende thema's omschreven.¹² Deze zijn 'Leren Leren', 'ICT' en 'Sociale Vaardigheden'. Binnen het leergebied 'Wereldoriëntatie' verwerven kinderen kennis en inzicht in zichzelf, in hun omgeving en in hun relatie tot die omgeving. Zij verwerven er vaardigheden om in interactie te treden met die omgeving en worden gestimuleerd tot een positieve houding ten aanzien van zichzelf en hun omgeving. Het leergebied Wereldoriëntatie omvat onder meer de domeinen Mens en Maatschappij, waarbinnen de ontwikkeling van het kind als persoon en als lid van de samenleving centraal staat.

In het secundair onderwijs vinden we democratisch burgerschap terug in de *vakoverschrijdende* eindtermen. Dat zijn eindtermen die niet specifiek behoren tot een vakgebied, maar onder meer door middel van de schoolcultuur, diverse vakken, onderwijsprojecten en andere activiteiten worden nagestreefd. Elke school heeft de maatschappelijke opdracht de vakoverschrijdende eindtermen bij de leerlingen na te streven (inspanningsverplichting). Voor vakoverschrijdende eindtermen is er geen juridische verplichting om ze in (vakgebonden) leerplannen op te nemen.

De eindtermen voor de eerste graad van het secundair onderwijs werden in september 1997 voor het eerst ingevoerd. Vanaf 1 september 2002 werden de vakoverschrijdende eindtermen voor de tweede en derde graad ingevoerd. In 2009 werden de eindtermen geactualiseerd. De nieuwe eindtermen worden vanaf 1 september 2010 ingevoerd.¹³

¹² Decreet Basisonderwijs, artikel 44, Stuk 451 (1996-1997).

¹³ Decreet tot bekrachtiging van het Besluit van de Vlaamse Regering van 13 februari 2009 betreffende de eindtermen en ontwikkelingsdoelen in het basis- en secundair onderwijs, Memorie van toelichting, Staatsblad 08/07/2009.

Voor het secundair onderwijs worden de nieuwe vakoverschrijdende eindtermen als een totaalpakket voor de zes jaren aangeboden, wat scholen en leerkrachten een grote autonomie biedt en tevens een grote deskundigheid vereist. Wanneer, waar, door wie, in welke vakken of projecten en bij welke gelegenheden inspanningen geleverd worden om deze eindtermen te verwezenlijken, is de verantwoordelijkheid van de school en alle leerkrachten.¹⁴

In het ordeningskader voor de nieuwe vakoverschrijdende eindtermen kregen de eindtermen burgerzin, die bedoeld zijn om te leren samenleven en actief te participeren aan de samenleving, een specifieke plaats in de contexten politiek-juridische, socio-economische en socioculturele samenleving (bijlage 1). Maar ook in de context sociorelationele ontwikkeling (bv. de eindterm 'zoeken naar constructieve oplossingen voor conflicten') en de context omgeving en duurzame ontwikkeling (bv. 'zoeken naar duurzame oplossingen om de lokale en globale leefomgeving te beïnvloeden en te verbeteren') zitten kenniselementen, vaardigheden en attitudes die verwijzen naar burgerzin. Deze verschillende contexten staan in samenhang met een 'stam' van essentiële vaardigheden zoals een open en constructieve houding, zich respectvol gedragen, kritisch denken, verantwoordelijkheid opnemen enzovoort.

In het volwassenenonderwijs worden de doelen met betrekking tot burgerschap en democratisch handelen opgenomen in het studiegebied 'algemene vorming' voor de opleidingen uit het secundair volwassenenonderwijs of als basiscompetenties in de andere studiegebieden.

In de basiseducatie gebruikt men eindtermen/basiscompetenties, geformuleerd in opleidingsprofielen in modules van het leergebied "maatschappij-oriëntatie"¹⁵

De school als oefenterrein voor democratisch handelen.

Naast het formele onderwijscurriculum oefent ook het verborgen curriculum van een school een aanzienlijke invloed uit op de leerlingen. Het verborgen curriculum kan worden omschreven als de onbewuste en onbedoelde elementen uit de leeromgeving die een invloed kunnen hebben op zowel de prestaties als de houdingen van de leerlingen. Het verborgen curriculum blijkt uit onderzoek belangrijker voor de waardevorming dan het formele curriculum. De participatiekansen die leerlingen krijgen, een aantal aspecten van het schoolklimaat en de houdingen van leerkrachten oefenen een betekenisvolle invloed uit op de waardevorming van leerlingen.¹⁶

In dit licht zijn de onderwijsdecreten met betrekking tot een participatieve schoolstructuur, waarin het belang van democratisch handelen op school wordt benadrukt, dan ook belangrijk. Jongeren mogen op school hun inspraak en participatiekansen opeisen als hun recht. Het decreet stelt: "participatie is in essentie samen school maken, samen de democratie in het onderwijs vorm geven en op die manier bijdragen tot een democratische samenleving. (...) Leerlingen leren door participatie aan het schoolbeleid hoe ze hun persoonlijke belangen, wensen en zorgen kunnen bundelen tot collectieve standpunten en hoe ze kritisch en opbouwend aan de samenleving kunnen deelnemen. Op die wijze dragen scholen er wezenlijk toe bij jongeren te vormen tot kritische en democratische burgers."¹⁷

¹⁴ Decreet tot bekrachtiging van het Besluit van de Vlaamse Regering van 13 februari 2009 betreffende de eindtermen en ontwikkelingsdoelen in het basis- en secundair onderwijs, Bijlage bij de memorie van toelichting.

¹⁵ Decreet van 15 juni 2007 betreffende het volwassenenonderwijs

¹⁶ Elchardus, M., Kavadias, D., Siongers, J., *Kunnen scholen opvoeden? Over de invloed van de scholen op de waarden van de jongeren*, in: Tijdschrift voor onderwijsrecht en onderwijsbeleid, 98-99, 5-6, p.305-316.

¹⁷ Ontwerp van decreet betreffende participatie op school en de Vlaams Onderwijsraad, Vlaams Parlement, Stuk 1955 (2003-2004), Memorie van Toelichting.

In de evaluatie van de vakoverschrijdende eindtermen in het secundair onderwijs worden bovendien een aantal belangrijke vaststellingen gedaan.¹⁸ Het onderzoek toont aan dat een engagement van de scholen ten opzichte van de vakoverschrijdende eindtermen, ook effectief tot gevolg heeft dat de leerlingen meer aandacht voor deze thema's onderkennen. Dit effect is groter bij leerlingen uit een sociaal kwetsbaar milieu. De inspanningen die een school levert hebben wel degelijk effect. Het werken rond thema's als politiek en mensenrechten beïnvloedt de politieke kennis van de leerlingen op een positieve manier. Die invloed is wel pas significant bij leerlingen uit de derde graad. Ook werd vastgesteld dat het kennisniveau van jongeren op vlak van mensenrechten en politiek hun houdingen meer verdraagzaam en democratisch maakt.

Tot slot moeten er nog enkele kanttekeningen gemaakt worden bij de belangrijke rol die aan het onderwijs wordt toegekend inzake de opvoeding tot burgerzin en het democratisch handelen. Jongeren leren niet enkel op school. De waarde- en oordeelsvorming en de attitudevorming van jongeren vindt voor een groot deel plaats in de buitenschoolse omgeving. De familie, de directe omgeving, de 'peer'-groep, rolmodellen in de samenleving en de media oefenen een belangrijke, zonet de belangrijkste invloed uit op de socialisatie van kinderen en jongeren. De verwachtingen en de mogelijkheden van opvoeden tot burgerzin op school moeten dan ook realistisch zijn en de inspanningen moeten ook in andere levenssferen geleverd worden.

Een tweede kanttekening betreft de nood aan objectiviteit en neutraliteit en het respect voor de democratie en de mensenrechten, die geboden is bij het opvoeden tot democratie en burgerzin. Het lesgeven en de burgerschapseducatie zal immers ook inhouden dat controversiële thema's in de samenleving behandeld en besproken worden. Scholen zijn geen eilanden waar maatschappelijke discussies niet zouden doordringen. Van leraren en educatieve medewerkers mag dan ook verwacht worden dat ze op een objectieve manier en met respect voor democratie, minderheden en mensenrechten omgaan met de behandelde thema's en dat zij alle overtuigingen op een gelijke wijze aan bod laten komen, dit uiteraard zonder afbreuk te doen aan de pedagogische visie en het pedagogisch project van de scholen. Dit vereist van leraren, schooldirecties en begeleiders een grote deskundigheid.

2.2 Niet-schoolse vorming in democratisch burgerschap

Het sociaal-cultureel werk.

Het stimuleren van burgerparticipatie, de maatschappelijke activering en de verfijning van de democratie behoort tot de historische roots en opdrachten van het sociaal-cultureel werk in Vlaanderen. Een groot aantal organisaties bieden vormingsactiviteiten aan die bijdragen tot actief burgerschap, gaande van cursussen, lezingen, bijeenkomsten, vaardigheidsoefeningen tot uitstappen, tentoonstellingen, sensibiliseringsacties, debatten enzovoort. Het aanbod is ruim en de doelgroepen zeer divers. De sector wordt ondersteund door SoCiuS¹⁹, het Steunpunt voor Sociaal-Cultureel Volwassenenwerk vzw., op vlak van praktijkondersteuning, praktijkontwikkeling en informatie en promotie. De honderden organisaties die de sector rijk is, bieden een brede waaier van activiteiten aan die zowel (re)creatief, educatief als maatschappelijk geïntereerd kunnen zijn. Precies de integratie van vorming, animatie, cultuur,

¹⁸ Elchardus, M., Op de Beeck, S., Duquet, F., Roggemans, L., *Vakoverschrijdende eindtermen in het secundair onderwijs: een onderzoek naar de maatschappelijke en onderwijskundige relevantie van vakoverschrijdende eindtermen en de haalbaarheid ervan*, Onderwijskundig beleids- en praktijkgericht wetenschappelijk onderzoek (OBPWO) 06.01, TOR2009/1

¹⁹ <http://www.socius.be>

gemeenschapsvorming en sociale actie is specifiek voor de sector. Voor een overzicht van de sector, de werksoorten en de sociaal-culturele methodiek verwijzen we naar de website van Socius.

Het jeugdwerk

Talrijke jeugdorganisaties nemen participatie en democratisch burgerschap op in hun missie en vertalen dit in hun aanbod. Het jeugdwerk omvat zeer uiteenlopende werkvormen, is al dan niet gericht naar specifieke doelgroepen en werkzaam op verschillende niveaus en in verschillende territoriale omschrijvingen. Het bekendst zijn de jeugdbewegingen in Vlaanderen, maar daarnaast zijn er de jongerenbewegingen, verbonden met de traditionele moederorganisaties (politieke partijen, mutualiteiten, vakorganisaties), verenigingen voor vakantiespeelpleinwerk, jeugthuizen en jongerenclubs, jeugd(muziek)ateliers, en gespecialiseerde jeugdorganisaties.²⁰

De samenlevingsopbouw

In de samenlevingsopbouw staat de verbetering van de kwaliteit van de woon-, werk- en leefomgeving voorop. Het opbouwwerk geeft stem aan de (vaak kansarme) buurtbewoners en mobiliseert hun capaciteiten om problemen op te lossen. Het versterkt de mondigheid en de verantwoordelijkheid van de burgers en bouwt dus mee aan de lokale democratie. De vzw Samenlevingsopbouw Vlaanderen ondersteunt professionals uit de eigen sector en ontwikkelt vormingsprogramma's, training en opleiding. De themawerking is o.a. gericht op de terreinen wonen en onderwijs. Samen met De Wakkere Burger geeft Samenlevingsopbouw Vlaanderen ook het tijdschrift TerZake uit.²¹

Het 'kinderrechtenveld'

Het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind van 20 nov. 1989, quasi wereldwijd geratificeerd, heeft in een snel tempo allerhande actoren op het (midden)veld gegenereerd, die werk maken van bekendmaking, sensibilisering en toepassingsmogelijkheden van de principes van dit Verdrag. In ruime zin ondersteunen zij ook de notie 'kinderrechteneducatie', wat als onderdeel van mensenrechteneducatie moet gezien worden. Een groeiend aantal NGO's en publieke actoren vinden elkaar systematisch rond het ruime thema 'kinderrechten'. Het kinderrechtendiscours is daarbij geen louter juridisch discours, maar geeft ook aanzetten tot het versterken van de nog zwakke positie van minderjarigen in onze samenleving. Binnen het Vlaams Parlement is het Kinderrechtencommissariaat²² opgericht (decreet van 15 juli 1997) en in Vlaanderen hebben de ngo's die werken rond kinderrechten zich verzameld in de Kinderrechtencoalitie²³

²⁰ www.steunpuntjeugd.be

²¹ www.samenlevingsopbouw.be

²² www.kinderrechten.be

²³ www.kinderrechtencoalitie.be

2.3 Educating Democratic Citizenship (EDC): de internationale context

Op Europees en internationaal vlak is er een dynamiek gaande waarbij netwerken van onderzoekers en organisaties werken rond democratisch burgerschap.

2.3.1 De Raad van Europa

De Raad van Europa stelt zich sinds haar oprichting tot doel de mensenrechten, de parlementaire democratie en de rechtsstaat te verdedigen. In de jaren 1990 besliste de Raad van Europa het project Education for Democratic Citizenship (EDC)²⁴ tot één van de pijlers van haar beleid te maken. Het EDC project had tot doel de belangstelling voor burgerschaps-educatie te verhogen, te onderzoeken welke competenties mensen nodig hebben om participerende burgers te worden, hoe ze die vaardigheden kunnen verwerven en doorgeven aan anderen en ten slotte de implementatie van EDC in het onderwijs te bevorderen. In 2005 werd het ‘Europees Jaar van Burgerschap door onderwijs en vorming’ gelanceerd. De klemtoon lag op de verspreiding van informatie, methodieken, goede praktijkvoorbeelden, uitwisseling van ervaringen en netwerkvorming. In 2010 gaat het project een vierde fase in. Education for Democratic Citizenship werd intussen uitgebreid met Human Rights Education (HRE). Het EDC/HRE project resulteerde tot hiertoe in grondig onderzoek naar concepten voor educatie tot democratisch burgerschap, vaardigheden en competenties, leerstrategieën en praktijken op het terrein voor beleidsverantwoordelijken en onderwijsdeskundigen.

Het EDC/HRE programma omvat multilaterale en bilaterale activiteiten. Een groot aantal partners participeren en werken samen in het EDC/HRE-netwerk: lidstaten (bv. door de aanstelling van coördinatoren), NGO's, universiteiten, bedrijven, andere interlandelijke organisaties (Europese Unie, UNESCO), privé-verenigingen. Het departement onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap heeft een EDC/HRE coördinator die het programma opvolgt.

2.3.2 De Europese Unie, ‘Education and training 2010 en 2020’

De Europese Unie kadert opvoeden tot democratisch burgerschap binnen de 10-jarenprogramma's voor onderwijs en opleiding. Burgerschap wordt hier uiteraard benaderd vanuit een Europees perspectief.

Via de open-coördinatiemethode wordt in werkgroepen gewerkt aan de afbakening van competenties die vereist zijn voor een actief burgerschap. Er werden indicatoren en ijkpunten ontwikkeld waarmee de vooruitgang kan worden gemeten en gestuurd. (“Implementation of ‘Education & Training 2010’ Work Programme”, juli 2003)

Op 11 november 2003 bracht de Europese Commissie het rapport “Education & Training” uit. Dit is een tussentijdse evaluatie over de vorderingen van het programma dat in Lissabon werd overeengekomen.²⁵ In mei 2009 werden de nieuwe objectieven en doelstellingen voor 2020 vastgelegd.

De programma's voor ‘Citizenship Policy; Europe for Citizens’ worden uitgevoerd door het directoraat generaal ‘Education and Culture’ van de Europese Commissie.

²⁴ <http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/>

²⁵ http://europa.eu.int/comm/education/policies/2010/et_2010_en.html

2.3.3 De Verenigde Naties

Ook de Verenigde Naties stellen educatie, training en vorming centraal in het versterken van het respect voor de mensenrechten en fundamentele vrijheden. In de resolutie 49/184 van 23 december 1994 riep de algemene vergadering het decennium 1995-2004 uit tot het 'United Nations Decade for Human Rights Education'.

Het Actieplan voor het Decennium had vijf doelstellingen: onderzoek van de noden en formuleren van strategieën, ontwikkelen en versterken van programma's m.b.t. mensenrechteneducatie, ontwikkelen van educatief materiaal, versterken van de massamedia, en de wereldwijde verspreiding van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens.

Het VN-decennium werd in 2005 opgevolgd door het 'World Programme for Human Rights Education'. Het programma bouwt verder op de resultaten van het decennium en wil de basisprincipes en methodieken van HR-educatie promoten en de samenwerking en partnerschappen verstevigen van het internationale niveau tot bij het veldwerk. Het voorziet tevens in een concreet actiekader. Het World Programme is niet meer beperkt tot een strikt tijds kader maar is opgebouwd als een permanente reeks van opeenvolgende fasen. De eerste fase 2005-2009 focuste op het basis- en secundair onderwijssysteem.

3 Sterktes, zwaktes, kansen en bedreigingen voor burgerschapseducatie.

Sterktes:

- Het Vlaams Parlement als krachtige leeromgeving: kinderen, jongeren en volwassenen kunnen de democratie beleven in het Vlaams Parlement;
- Burgers kunnen in het Vlaams Parlement hun volksvertegenwoordigers aan het werk zien en hen aanspreken;
- De zeer grote interesse van scholen en vormingsinstellingen voor bezoeken aan het Vlaams Parlement;
- De missie van het Vlaams Parlement m.b.t. het uitdragen van burgerzin en de forumfunctie;
- De dialoog tussen het Vlaams Parlement en het middenveld;
- De mogelijkheden van inspraak en participatie van burgers in de democratische besluitvorming in Vlaanderen op gemeentelijk en Vlaams niveau;
- Het Vlaams Parlement en de Vlaamse bevoegdheden staan relatief dicht bij de burger;
- Er is een maatschappelijke consensus over de nood aan het versterken van het democratisch draagvlak van onze samenleving;
- Democratisch burgerschap is een Europees en internationaal thema;
- Supra-nationale structuren en mechanismen benadrukken de noodzaak van democratisch burgerschap;
- Het wetenschappelijk onderzoek in diverse wetenschappelijke disciplines (sociale pedagogie, agogiek, politieke wetenschappen) biedt de nodige theoretische onderbouw voor burgerschapseducatie;
- De expliciete verantwoordelijkheid van het onderwijs voor opvoeden tot democratisch burgerschap, zoals omschreven in de vakoverschrijdende eindtermen;
- Het belang van democratie en participatie op school, zoals blijkt uit het decreet over participatie op school;
- De stimulerende rol van leerkrachten;

Zwaktes:

- De ongelijkheid in de samenleving vertaalt zich ook in ongelijke bereidheid, vermogen en betrokkenheid van burgers om te participeren. Het is zeer moeilijk om die burgers te bereiken die zich afkeren van participatie;
- De complexiteit van de democratische besluitvorming kan leiden tot ondoorzichtigheid;
- De complexe Belgische staatsstructuur en instellingen;
- De hoge graad van techniciteit op vele terreinen van de samenleving;
- De steeds groter wordende entiteiten, supra-nationale structuren en mechanismen, die een invloed uitoefenen op onze samenleving;
- De bepalende rol van de massamedia in de perceptie van politiek.²⁶ Onderzoek toont aan dat een bepaalde inhoud, beelden en opvattingen die in het nieuws, het infotainment en amusementsprogramma's aan bod komen, een duidelijke invloed hebben op gevoelens van onbehagen en maatschappelijk wantrouwen;
- Het politieke taalgebruik en jargon is voor de meeste Vlamingen zeer moeilijk²⁷ ;

²⁶ Elchardus, M., Smits, W., *Anatomie en oorzaken van het wantrouwen*, Brussel, VUBpress, 2002, p.65.

²⁷ Wilfried Dewachter, Wauters, B., Dejaeghere Y., *De nauwelijks bereikte burger, of een "Benchmarking van de overheidscommunicatie"*, 2002, afdeling politologie, KULeuven, 88 blz.

- Het vertrouwen in politici ligt laag, vergeleken met andere beroeps categorieën;
- Een aanzienlijk deel van de bevolking wordt nauwelijks bereikt met politieke communicatie en neemt hoegenaamd niet deel aan enige besluitvorming;
- De moeilijkheden voor laaggeschoolde bevolkingsgroepen bij de toegang tot informatie.

Kansen:

- Het Vlaams Parlement wil zijn verantwoordelijkheid opnemen in het versterken van het democratisch draagvlak van de samenleving door educatie;
- De positieve rol van rechtstreekse contacten met volksvertegenwoordigers in het Vlaams Parlement;
- De betrokkenheid van de fracties en Vlaamse volksvertegenwoordigers;
- De positieve rol die de massamedia en de nieuwe media kunnen spelen;
- De mogelijkheden van it-toepassingen voor doelgroepencommunicatie, interactie en netwerkvorming;
- De vakoverschrijdende eindtermen in verband met opvoeden tot democratisch burgerschap in het onderwijs;
- Ontwikkelingen naar een democratische school en een participatiecultuur op school;
- Goede praktijken en positieve ervaringen van leerkrachten en scholen;
- Het bestaande aanbod van de Kracht van je Stem en de hoge waardering ervoor in het werkveld;
- De naambekendheid van de Kracht van je Stem;
- De inhoudelijke expertise van het onderwijsveld, zoals vertegenwoordigd in de stuurgroep van 'De Kracht van je Stem'.

Bedreigingen:

- De levensomstandigheden van zwakkere bevolkingsgroepen en het wantrouwen bij deze bevolkingsgroepen beïnvloeden de voorwaarden voor democratisch burgerschap ongunstig;
- Cynische inhoudelijke boodschappen in de media en de tendens om complexe vragen te herleiden tot zwartwit-tegenstellingen, de focus op het negatieve en de sensatie, versterken gevoelens van onbehagen en wantrouwen;
- De moeilijke integratie van nieuwkomers in de samenleving;
- De onmacht van de politiek in belangrijke maatschappelijke domeinen;
- Participatie en inspraak kan ook als voorwendsel worden opgevoerd, zonder feitelijke gevolgeving in beleid en besluitvorming. Het volstaat niet dat jongeren of burgers hun mening mogen zeggen, er moet ook rekening mee worden gehouden. De dialoog is belangrijk en het engagement van beleidsmakers om ook iets te doen met wat ze horen;
- Politieke communicatie kan bewust ondoorzichtig zijn: het gebruik van een moeilijk politiek jargon kan te maken hebben met de complexiteit van bepaalde maatschappelijke problemen, maar kan ook bewust gehanteerd worden om ondoorzichtigheid te creëren;
- Leerkrachten of vormingswerkers zijn ook burgers en als dusdanig evenzeer gevoelig voor heersend onbehagen of wantrouwen. Leerkrachten en vormingswerkers kunnen een zeer positieve rol, maar ook een negatieve rol spelen in het opvoeden tot democratisch handelen.
- Het aanwenden van educatie voor propaganda of indoctrinatie.

4 Een educatieve dienst binnen het Vlaams Parlement

4.1 Het Vlaams Parlement: uitdragen en aanmoedigen van burgerzin

Het Vlaams Parlement heeft zich, van bij zijn ontstaan als rechtstreeks verkozen volksvertegenwoordiging van de Vlaamse Gemeenschap, als een ‘glazen huis’ geprofileerd. Dat betekent dat naast de kerntaken van het bespreken en goedkeuren van decreten en het controleren van de regering, een beleid gevoerd wordt van transparantie, een actief bekendmakingsbeleid en in dialoog treden met de samenleving. *Door het uitdragen en aanmoedigen van burgerzin wil het Vlaams Parlement het democratisch draagvlak van de samenleving versterken en Vlaanderen profileren als een moderne, vooruitstrevende, verdraagzame en solidaire Europese regio.*²⁸

4.2 Benchmark 2001 en 2008

In 2001 werd door het Vlaams Parlement een vergelijkend ijkpuntonderzoek bij buitenlandse nationale assemblees en deelstaatassemblees uitgevoerd, over specifieke technieken van de parlementaire werking. Delegaties van het projectteam bezochten in de loop van het onderzoek verschillende regionale en nationale parlementen. In elk parlement werd aan de hand van een checklist van vragen over zeventien thema's gepeild naar de werking van het bezochte parlement. Het team kreeg over het algemeen een vrij volledig beeld van de sterke en minder sterke punten in de werking van de parlementen. Uit het onderzoeksrapport bleek dat alle bezochte parlementen veel aandacht besteden aan hun relatie met burgers en belangengroepen en over goed uitgeruste bezoekerscentra beschikken. Vaak is er hierbij aandacht voor specifieke doelgroepen, waaronder werklozen, allochtonen en vooral jongeren. De meeste parlementen hebben ondersteunende initiatieven ontwikkeld, zoals een educatieve dienst. Het eerste Benchmarkproject resulteerde in een rapport²⁹ en de publicatie "Het Vlaams Parlement in de 21e eeuw". Het document formuleerde een geheel van voorstellen voor een verdere modernisering van de werking van het Vlaams Parlement, waaronder het oprichten van een parlementaire educatieve dienst als een belangrijk middel voor het versterken van het democratisch draagvlak in de samenleving. Het parlement ziet het als zijn uitdrukkelijke verantwoordelijkheid om een inspanning te leveren om de kennis van de democratische principes en instellingen te ontwikkelen. Het belang van het onderwijs en de intermediaire rol van leraarkrachten kan hierbij niet overschat worden.

In 2008 werd een vervolgproject Benchmark 2008 afgerond. 22 assemblees namen deel aan een uitgebreide bevraging, die resulteerde in een colloquium op 8 mei 2008. In de inleiding van het colloquium situeerde de heer Carl Decaluwe, ondervoorzitter van het Vlaams Parlement en voorzitter van de politieke projectgroep Benchmarking, de thema's die belangrijk zijn in het debat over de modernisering van de werking van parlementen.

“Een modern parlement moet voortdurend zijn maatschappelijke relevantie voor de burgers, die het verkozen hebben, blijven bewijzen. De vertegenwoordigende democratie staat of valt bij de legitimiteit die het parlement als instelling, en de politiek in zijn geheel in de samenleving heeft. In de eerste plaats houdt dat volgens ons in dat het parlement zelf een belangrijke rol speelt in burgerschapsvorming. Dat is voor een groot deel een opdracht voor het onderwijs, waar men de jongeren duidelijk moet maken hoe onze democratische instellingen functioneren. Maar het gaat

²⁸ Missieverklaring van het Vlaams Parlement

²⁹ Benchmark 2001, Ontwikkelingen in Europese regionale en nationale parlementen.

daarbij zeker niet louter om kennis over de instellingen. Veel meer nog is democratie een attitude van respect, openheid, dialoog en samenwerking.

De educatieve werking van het Vlaams Parlement en van nog heel wat andere parlementaire instellingen is dan ook gericht op het aankweken van die democratische attitude. Het parlement kan dan gelden als voorbeeld van hoe democratie in de praktijk werkt. Maar burgerschapsvorming kan zich niet alleen tot de jongeren richten. Het is belangrijk dat ook volwassenen bij de democratische instellingen betrokken blijven. Dat kan bijvoorbeeld gebeuren door technieken te ontwikkelen om met mensen in debat te gaan, om mensen bij de debatten te betrekken. Dat betekent niet noodzakelijk dat er vormen van directe democratie worden geïntroduceerd in het parlementaire proces zelf. Uit ons onderzoek blijkt dat men er bijna overal van uitgaat dat de representativiteit van de direct gekozen volksvertegenwoordiging niet kan worden overtroffen. Maar dat neemt niet weg dat het parlement in staat moet zijn signalen uit de samenleving op te vangen en te verwerken.”³⁰

4.3 De Kracht van je Stem, de educatieve dienst van het Vlaams Parlement.

Bij de start van de Kracht van je Stem als educatieve werking van het Vlaams Parlement stelde voorzitter Norbert De Batselier dat het Vlaams Parlement, als sluitsteen van de democratische instellingen in Vlaanderen, van oordeel is dat het zijn verantwoordelijkheid moet nemen in het overbrengen van de waarden van onze democratie en de democratische instellingen.

Met de werking van de educatieve dienst De Kracht van je Stem wil het Vlaams Parlement het democratisch functioneren en handelen van burgers in de maatschappij versterken en meer inzicht verschaffen in de wijze waarop de instellingen functioneren.³¹

Het belang van democratische vorming door De Kracht van je Stem werd ook in de daaropvolgende jaren onderstreept door de voorzitter mevrouw Marleen Vanderpoorten. Zij beklemtoonde het belang van de vorming, niet alleen in het onderwijs maar ook in de volwassenenvorming.³²

In de hierna volgende hoofdstukken wordt verder uitgewerkt hoe de educatieve dienst deze opdracht zal invullen de komende 5 jaren.

³⁰ Toespraak van de heer Carl Decaluwe, ondervoorzitter van het Vlaams Parlement en voorzitter van de politieke projectgroep Benchmarking, Verslagboek van het colloquium van 8 mei 2008.

³¹ Toespraak van de heer Norbert De Batselier, voorzitter van het Vlaams Parlement, op 12 maart 2003 ter gelegenheid van de plechtige installatie van de stuurgroep van De Kracht van je Stem in het Vlaams Parlement.

³² Toespraak van mevrouw Marleen Vanderpoorten, voorzitter van het Vlaams Parlement op 25 september 2006, ter gelegenheid van de opening van het Vlaams Parlement.

5 Missie en visie van de educatieve dienst van het Vlaams Parlement

5.1 De missie van de educatieve dienst De Kracht van je Stem.

De Kracht van je Stem stimuleert het democratisch burgerschap in de samenleving, door educatie. Democratisch burgerschap houdt in dat burgers op een actieve wijze mee gestalte geven aan de samenleving en aan hun plaats binnen deze samenleving. Democratisch burgerschap veronderstelt kritische reflectie, actie en participatie. Democratisch burgerschap is een leerproces.

5.2 De visie op opvoeden tot democratisch burgerschap.

Opvoeden tot democratisch burgerschap bevat in essentie drie taken:

1. het overbrengen van kennis en inzichten over de democratie en de rechtsstaat
2. het aanleren en inoefenen van vaardigheden om te kunnen participeren aan democratische processen (burgerschapscompetenties)
3. het vormen van een open, respectvolle en kritische houding en het bevorderen van de bereidheid tot participeren

1. Welke kennis en inzichten zijn fundamenteel?

- Kennis van en inzicht in de samenleving als een geheel van socio-economische, culturele en politiek-juridische contexten.
- Inzicht in de politiek als het georganiseerde meningsverschil en het zoeken naar draagvlak en consensus.
- Kennis van en inzicht in de fundamentele van de rechtsstaat en de democratie.
- Kennis van en inzicht in de burgerlijke rechten en vrijheden.
- Inzicht in de besluitvorming die ingrijpt in de samenleving op alle niveaus van de gemeenschap.
- Kennis van en inzicht in de elementaire regels, procedures en instellingen van ons democratische bestel.
- Kennis en inzicht in mechanismen van uitsluiting en discriminatie en manieren om ze te voorkomen.

Kennis van de instellingen volstaat niet, burgers moeten zichzelf ook ontdekken als (actieve) deelnemer aan de samenleving.

2. Welke vaardigheden zijn fundamenteel?

- Creatieve vaardigheden: oplossingen kunnen ontwikkelen en uitvoeren.
- Zelfredzaamheid: zijn weg vinden in de maatschappelijke dienstverlening, gebruik kunnen maken van inspraakkanalen.
- Mediawijsheid: via klassieke en nieuwe media actief kunnen participeren aan de publieke ruimte, berichtgeving in de media kritisch kunnen interpreteren.
- Kritisch denken: een maatschappelijke discussie kunnen voeren, een genuanceerde mening kunnen vormen.
- Communicatief vermogen: zijn mening op een respectvolle manier kunnen uitdrukken.
- Samenwerking: kunnen samenwerken om gemeenschappelijke doelen te realiseren, kunnen zoeken naar een compromis.

3. Welke attitudevorming wordt nagestreefd?
- Een democratische basishouding.
 - Verantwoordelijkheid opnemen voor zichzelf en anderen.
 - Bereidheid tot participeren.
 - Bereidheid tot luisteren en tot overleg
 - Spontaan engagement.
 - Respecteren van andere meningen en van verschillen.
 - Doorprikken van vooroordelen en stereotypering.
 - Toetsen van de eigen mening aan andere standpunten.
 - Bereid zijn om deel uit te maken van de bredere samenleving.

5.3 De doelgroepen van de Kracht van je Stem.

Uit de omgevingsanalyse en de visie volgt dat de volgende doelgroepen centraal staan:

- Jongeren, met bijzondere aandacht voor maatschappelijk kwetsbare jongeren.
De belangrijkste intermediair om deze jongeren te bereiken is het onderwijsveld: de onderwijskoepels, de scholen, de schooldirecties, de leerkrachten. De rol van het onderwijs als socialiserende actor is essentieel; bovendien is het veel moeilijker om de meest kwetsbare doelgroepen te bereiken na de leerplicht. De ondersteuning van deze onderwijsactoren in hun opvoedkundige taak tot burgerzin is de primaire opdracht van de educatieve dienst.
Een tweede intermediair om de jongeren te bereiken is het jeugdwerk en de socio-culturele organisaties: jongerenorganisaties, jeugdverenigingen, vormingsorganisaties voor jongeren.
- Volwassenen, met bijzondere aandacht voor maatschappelijk kwetsbare volwassenen. De doelgroep van volwassenen kan bereikt worden via het volwassenenonderwijs en de basiseducatie.

6 Strategische doelstellingen

In de strategische doelstellingen expliciteren we welke effecten we willen bereiken en welke rol de educatieve dienst wil spelen in de externe omgeving. Onderstaande volgorde van de strategische doelstellingen impliceert geen rangorde.

6.1 Strategische doelstelling 1. De Kracht van je Stem scheidt optimale voorwaarden om leerprocessen over democratie en burgerzin te laten plaatsvinden, in het Vlaams Parlement.

Dit betekent dat er maximaal ingespeeld wordt op de link tussen de inhoud (democratie en burgerzin) en de plaats waar de vertegenwoordigende democratie gestalte krijgt in Vlaanderen. Dit biedt vanzelfsprekend een meerwaarde voor het educatieve aanbod maar versterkt ook de bekendheid en beeldvorming over het Vlaams Parlement bij de deelnemers/'klanten'.

Hoe?

- De Kracht van je Stem organiseert educatieve dagprogramma's voor scholen in het Vlaams Parlement en heeft daarbij aandacht voor het bereiken van alle onderwijsniveau's en types. De dagprogramma's richten zich dus zowel tot basisonderwijs als tot aso, bso, kso, tso, buso en dbso-leerlingen en tot het volwassenenonderwijs..
- Het aanbod aan educatieve dagprogramma's in het Vlaams Parlement wordt maximaal ingevuld. Op maandag en vrijdag wordt een programma aangeboden voor maximaal 4 klassen van één school per dag en op woensdag voor maximaal 2 klassen van één school.
- Elke leerkracht die een rondleiding in het Vlaams Parlement aanvraagt, krijgt een uitgebreide brochure om het bezoek voor te bereiden en dit bezoek in een voortraject en natraject te plaatsen. De brochure bevat achtergrondinformatie, didactische methodieken en lestips. De brochure wordt aangevuld met lestips en oefeningen op de website van De Kracht van je Stem. Alle leerkrachten krijgen informatie over het educatieve aanbod.
- Begeleidingen van scholen in het Vlaams Parlement worden mee door De Kracht van je Stem geconcipieerd.

Waarom strategisch?

De kennis van burgers over de democratische instellingen is zeer beperkt. Een goede basiskennis is nochtans een noodzakelijke voorwaarde om als burger actief te kunnen participeren. Als dienstverlening van het Vlaams Parlement wil de educatieve dienst de kennis vergroten over het Vlaams Parlement en de Vlaamse bevoegdheden, zowel vanuit een institutionele benadering (hoe functioneren de instellingen, waarom zijn er verkiezingen) als vanuit een participatieve benadering (hoe wordt de politieke agenda bepaald, hoe kan de burger invloed uitoefenen).

Hoe meten?

- Evaluaties van dagprogramma's, door de verantwoordelijke leerkrachten
- Effectenmeting van het educatieve aanbod in het Vlaams Parlement op de kennis, vaardigheden en attitudes van de jongeren.

6.2 Strategische doelstelling 2. De Kracht van je Stem ondersteunt en stimuleert leraren en scholen om leerprocessen over democratie en burgerzin te laten plaatsvinden op school.

Dit betekent dat De Kracht van je Stem leraren ondersteunt en stimuleert om vakoverschrijdend te werken aan democratisch burgerschap in de klas en op school.

Hoe?

De Kracht van je Stem:

- biedt up-to-date, diepgaand en vernieuwend lesmateriaal aan over democratie, voor leraren van het basisonderwijs tot en met de volwassenenvorming. Het lesmateriaal sluit aan bij de leefwereld van de doelgroepen. Bijzondere aandacht gaat uit naar het integreren van webapplicaties en interactieve toepassingen, steeds rekening houdend met de mogelijkheden van de verschillende doelgroepen en in het bijzonder de kwetsbare doelgroepen.
- verwerkt in het lesmateriaal duidelijke suggesties voor het vakoverschrijdend werken met het materiaal.
- biedt een aanbod van vormen aan voor docenten in de lerarenopleiding.
- biedt vormen aan studenten in de lerarenopleiding.
- is een infoloket en steunpunt voor leerkrachten en lesgevers over educatie tot democratisch burgerschap.
- stimuleert de uitwisseling van goede praktijken tussen leraren via website en online community's.
- ondersteunt en maakt initiatieven van externe organisaties omtrent democratisch burgerschap mogelijk.

Waarom strategisch?

Uit de evaluatie van de eerste generatie vakoverschrijdende eindtermen³³ blijkt dat meer dan de helft van de leraren vinden dat ze onvoldoende opgeleid werden om rond de vakoverschrijdende eindtermen te werken en dat er te weinig aandacht voor maatschappelijke thema's was in hun opleiding. Voldoende specifiek gerichte bijscholing kan dit opvangen. De beschikbaarheid van didactisch materiaal en de uitwisseling van goede praktijken vinden de leraren bevorderend voor het werken aan de vakoverschrijdende eindtermen. Een van de pijnpunten bij het werken aan de vakoverschrijdende eindtermen, geven leraren aan als 'het zijn altijd dezelfde'. Het is van belang dat scholen – directies - hun leerkrachten ondersteunen en praktische belemmeringen wegwerken voor het vakoverschrijdend werken.

Het is dan ook van strategisch belang voor De Kracht van je Stem om de intermediaire actoren daarin te ondersteunen.

Hoe meten?

- Onderzoek naar de effectiviteit van het educatieve aanbod bij gebruikers van het lesmateriaal.
- Evaluaties van vormen door de deelnemers.

³³ Elchardus, M., Op de Beeck, S., Duquet, F., Roggemans, L., *Vakoverschrijdende eindtermen in het secundair onderwijs: een onderzoek naar de maatschappelijke en onderwijskundige relevantie van vakoverschrijdende eindtermen en de haalbaarheid ervan*, Onderwijskundig beleids- en praktijkgericht wetenschappelijk onderzoek (OBPWO) 06.01, TOR2009/1

6.3 Strategische doelstelling 3. Leraren en lesgevers kennen de mogelijkheden om beroep te doen op het aanbod en op de dienstverlening van de educatieve dienst De Kracht van je Stem.

De rol van de Kracht van je Stem: De Kracht van je Stem profileert zich als hét loket en steunpunt voor leraren en lesgevers over democratie en democratisch burgerschap en biedt een zeer toegankelijke en persoonlijke dienstverlening. De Kracht van je Stem is daarbij duidelijk herkenbaar als educatieve dienst van het Vlaams Parlement.

Hoe?

- De Kracht van je Stem integreert zich in de merkarchitectuur van het Vlaams Parlement (branding, huisstijl,...)
- De lesmappen van De Kracht van je Stem zijn duidelijk herkenbaar als afkomstig van het Vlaams Parlement
- Bekendmaking van de educatieve dienstverlening gebeurt via aangepaste kanalen voor leraren en lesgevers (Klasse, KlasCement, Verenigingen van leerkrachten, onderwijskoepels, andere koepelorganisaties enz)
- Het educatieve aanbod is vlot beschikbaar in verschillende vormen: downloadbaar, in printvorm, uitleenbaar, op eenvoudig verzoek verkrijgbaar
- Het infoloket beantwoordt vragen van leraren zowel telefonisch, als per mail en via de website
- Doorgeefluik voor andere burgerschapsinitiatieven en informeren over diverse mogelijkheden voor burgerschapseducatie
- Een platform bieden aan leerkrachten voor uitwisseling van tips, ideeën en goede praktijken

Waarom strategisch?

De inspanning die van leerkrachten verwacht wordt voor het opvoeden tot democratisch burgerschap is niet gering. Werken rond deze thema's vraagt een voortdurende beschikbaarheid van up-to-date materiaal, het toepassen van geëigende methodieken, een grote betrokkenheid van leerkrachten in teamwerk en projectwerk. Het ondersteunen van de intermediaire actoren is strategisch voor de verantwoordelijkheid die het Vlaams Parlement wil opnemen m.b.t. democratisch burgerschap. De educatieve dienst van het Vlaams Parlement moet daarin zo veel mogelijk op maat werken en een vlot toegankelijk aanbod ontwikkelen.

Hoe meten?

- Registratie van contacten
- Registratie van reactie en vragen
- Registratie van bestellingen
- Registratie van downloads

6.4 Strategische doelstelling 4. De Kracht van je Stem stimuleert de samenwerking tussen de aanbieders van burgerschapseducatie en neemt actief deel aan initiatieven van externe organisaties.

De rol van de Kracht van je Stem: De Kracht van je Stem speelt een actieve rol in het opzetten en ondersteunen van samenwerking tussen aanbieders van burgerschapseducatie uit het middenveld en de overheid.

Hoe?

De Kracht van je Stem:

- organiseert regelmatig overleg en afstemming met externe organisaties voor burgerschapseducatie.
- neemt actief deel aan initiatieven voor burgerschapseducatie van externe organisaties.
- werkt projectmatig samen met externe organisaties.
- bouwt samenwerkingsverbanden uit met externe organisaties voor burgerschapseducatie.
- Draagt bij aan de expertiseontwikkeling mbt democratisch burgerschap

Waarom strategisch?

Democratisch burgerschap is geen vastomlijnde vaardigheid en het ontwikkelen ervan gebeurt in vele levensdomeinen. Participatie en verantwoordelijkheid opnemen in de eigen leefwereld en in het verenigingsleven speelt een positieve rol in het vertrouwen van mensen en in hun democratische opvattingen en vaardigheden. Bijdragen tot de ontwikkeling van democratisch burgerschap is m.a.w. een zaak van velen. De educatieve dienst werkt niet op een eiland en zal door samenwerking met externe organisaties bijdragen tot een geïntegreerde benadering en een dynamiek in het debat over educatie tot democratisch burgerschap.

Hoe meten?

- Rapporteren van externe contacten
- Rapporteren van samenwerkingsverbanden

6.5 Strategische doelstelling 5. Leraren/lesgevers en leerlingen/cursisten kunnen deelnemen aan e-democratie projecten van het Vlaams Parlement.

De rol van de Kracht van je Stem: De Kracht van je Stem werkt mee aan de ontwikkeling van e-democratie in het Vlaams Parlement en onderzoekt mogelijke toepassingen van e-democratie om zijn doelgroepen bij het democratische debat te betrekken.

Hoe?

Binnen het Vlaams Parlement wordt een werkgroep e-democratie opgestart. De Kracht van je Stem neemt hieraan deel vanuit de benadering dat e-democratie voor de jongerendoelgroep een reële kans biedt om het democratische debat te leren begrijpen en te voeren. Aangezien mensen actief burgerschap leren opnemen door actief te participeren, is er ruimte voor experimenten en bottom-up initiatieven. De werkwijze, verwachte resultaten en indicatoren van deze doelstelling worden uitgewerkt door de werkgroep e-democratie.

7 Kritieke succesfactoren

De kritieke succesfactoren geven aan welke terreinen cruciaal zijn voor het bereiken van onze strategische doelstellingen en welke voorwaarden vervuld moeten worden om in het werkingsveld succesvol te zijn.

7.1 KSF 1. De relevantie voor het onderwijs en de voortdurende toetsing door het onderwijsveld.

Het onderwijs is een cruciale actor in het opvoeden tot democratisch burgerschap en de prioritaire doelgroep voor de Kracht van je Stem. De band met het onderwijs is een kritieke voorwaarde voor een educatieve dienst die een dienst verleent aan dit onderwijs.

Om deze band te waarborgen heeft De Kracht van je Stem een stuurgroep, samengesteld uit vertegenwoordigers van de onderwijskoepels, het volwassenenonderwijs, de onderwijsinspectie, directies, de academische wereld en ambtenaren van het Vlaams Parlement. De rol van de stuurgroep is essentieel voor de inhoudelijke aansluiting bij de opdracht van het onderwijs m.b.t. democratisch burgerschap. De stuurgroep signaleert mogelijkheden en behoeften vanuit het onderwijs, bepaalt de mate van relevantie van voorstellen en initiatieven voor het onderwijs, ze toetst de werking van de educatieve dienst aan de noden van het onderwijs.

Waarom kritiek?

De educatieve dienst heeft nood aan een breed draagvlak in het onderwijsveld. De medewerking van de onderwijskoepels, met respect voor ieders rol, en van de diensten van het departement onderwijs is een voorwaarde om de ondersteuningsfunctie van de educatieve dienst ten volle te kunnen uitoefenen en te kunnen sensibiliseren voor opvoeden tot democratisch burgerschap.

7.2 KSF 2. De beschikbaarheid van expertise.

De educatieve dienst moet intern beschikken over een ruime expertise m.b.t. leerprocessen over democratisch burgerschap. De interne deskundigheid wordt verbreed door met de verschillende diensten van het Vlaams Parlement projectteams te vormen rond specifieke opdrachten, zoals het ontwikkelen van e-democratie projecten, webapplicaties, stages, enzovoort. De Kracht van je Stem doet tevens een beroep op de politieke expertise van de volksvertegenwoordigers, en werkt in het bijzonder samen met de commissie onderwijs. De Kracht van je Stem werkt nauw samen met het Kinderrechtencommissariaat, het IST en het Vredesinstituut rond educatieve thema's. De interne deskundigheid wordt verbreed door beroep te doen op externe expertise.

Waarom kritiek?

De educatieve dienst van het Vlaams Parlement moet zich voor zijn doelgroepen profileren als de dienst bij uitstek waar ze terecht kunnen voor kwalitatief hoogstaand materiaal, methodieken, adviezen en uitwisselingsplatform over opvoeden tot democratisch burgerschap. De educatieve dienst moet expertise samenbrengen en laten groeien.

7.3 KSF 3. Klantgerichtheid.

Klantgerichtheid houdt in dat de educatieve dienst een performante telefonische en elektronische dienstverlening heeft, vlot bereikbaar is en een snelle service biedt. Klantgerichtheid betekent ook dat het aanbod van de Kracht van je Stem concreet, onmiddellijk bruikbaar, zoveel mogelijk op maat van de gebruikers en kwalitatief hoogstaand is.

Waarom kritiek?

Klantgerichtheid moet de drempel voor leerkrachten en vormingswerkers wegwerken. Klantgerichtheid moet de educatieve dienst profileren als hét aanspreekpunt voor informatie en ondersteuning waar leerkrachten onmiddellijk mee aan de slag kunnen. Persoonlijke contacten en een vlotte telefonische dienstverlening zijn daarin uiterst motiverend en productief.

7.4 KSF 4. Een interactieve website.

Een uitbreiding van de mogelijkheden van de website van de Kracht van je Stem voor interactieve 2.0 toepassingen en het integreren van mediagebruik door leerkrachten en lesgevers (bv. smartboard toepassingen, online community's, sociale netwerksites) en jongeren (vb. you tube) is noodzakelijk.

Waarom kritiek?

Elke didactische vernieuwing van De Kracht van je Stem moet vertrekken vanuit het oogpunt van de doelgroep. De aansluiting bij de eigen leefwereld is cruciaal. Voor jongeren betekent dit oa. een gewijzigd gebruik van media en zelf als medium handelen. De Kracht van je Stem moet deze evolutie in nieuwe didactische toepassingen kunnen vertalen, waarbij de aansluiting bij de leefwereld van kansengroepen moet bewaakt worden.

7.5 KSF 5. Voldoende en geschikte bezoekersinfrastructuur.

De factor infrastructuur is kritiek voor het activiteiten aanbod in het Vlaams Parlement. De Kracht van je Stem kan momenteel niet voldoen aan de vraag van scholen. Educatieve dagprogramma's zijn beperkt tot maandag en vrijdag en occasioneel woensdag omwille van de beschikbaarheid van commissiezalen. Er kunnen maximum 3.000 leerlingen per jaar deelnemen. Het gevolg hiervan is dat het hele schooljaar op enkele weken tijd volgeboekt is. Het potentieel aantal deelnemers aan de dagprogramma's bedraagt naar schatting het dubbele. Uitbreiding is niet mogelijk zonder aangepaste infrastructuur waar de simulatiespelen kunnen plaatsvinden. Voor andere vormingsactiviteiten met kleine en grotere groepen tot 50 personen (vormingsdagen voor studenten lerarenopleiding, train de trainerdagen enzovoort) ontbreekt de mogelijkheid om gebruik te maken van een aangepast lokaal, waar met pc en audio-visueel materiaal kan gewerkt worden.

Waarom kritiek?

Elke uitbreiding van programma's in het Vlaams Parlement is afhankelijk van aangepaste, beschikbare ruimte. Het huidige aanbod stuit hierdoor op zijn grenzen.

8 Bijlagen

Bijlage 1. Vakoverschrijdende eindtermen voor het secundair onderwijs, uit het Decreet tot bekrachtiging van het besluit van de Vlaamse Regering van 13 februari 2009 betreffende de eindtermen en ontwikkelingsdoelen in het basis- en secundair onderwijs.

Bijlage 2. Decreet tot bekrachtiging van het besluit van de Vlaamse Regering van 13 februari 2009 betreffende de eindtermen en ontwikkelingsdoelen in het basis- en secundair onderwijs. Uittreksel uit de bijlage bij de memorie van toelichting.

2.2.3 Politiek-juridische, socio-economische en socioculturele samenleving

De eindtermen die bedoeld zijn om te leren samenleven en actief te participeren aan de samenleving - in al haar aspecten - kregen hun specifieke plaats in het ordeningskader, analoog met de werkwijze voor de eindtermen in contexten 1, 2 en 3.

Een samenleving is voortdurend in beweging en samenleven is een dynamisch gegeven. De toenemende tendensen van fragmentering en individualisering enerzijds, van standaardisering en globalisering anderzijds, brengen in combinatie met de grote migratie- en informatiestromen grondige veranderingen teweeg en hebben een belangrijke impact op de sociale interactie, cultuur en klimaat in een samenleving.

Ook het samenleven en -leren in scholen verandert voortdurend en ingrijpend. De school als oefenplaats voor democratisch en participierend burgerschap wordt geconfronteerd met vragen en uitdagingen die zich opdringen in het kielzog van een groeiende multiculturaliteit en veranderende sociale interactie, van pluralisme en wereldwijde solidariteit. Andere uitdagingen zijn de opmerkelijke cultuurverschillen tussen mensen en groepen, vergrijzing, arbeidsmarkt en welzijn, subculturen en de roep naar sociale samenhang, interculturaliteit en het constructief omgaan met een diversiteit aan opvattingen en levensbeschouwingen.

Onder meer wordt deze oproep tot interculturele dialoog en wederzijds begrip geformuleerd in 'Een heilzame uitdaging' (Europese Commissiegroep van intellectuelen voor de interculturele dialoog, 2008).

Het is echter niet mogelijk naar een nieuw denken en handelen te zoeken zonder een initiatie in bestaande denkkaders en handelingspatronen.

Wat het **politiek-juridisch aspect van een democratische samenleving** betreft, wordt bijzondere aandacht besteed aan vier onderling samenhangende thema's, met name actief burgerschap, mensenrechten, democratie en de Europese/internationale dimensie.

- Een dynamische samenleving kan slechts bestaan dankzij *actief burgerschap*. De meest concrete vorm van actieve betrokkenheid in de samenleving uit zich niet alleen door afspraken en regels te respecteren die een goed samenleven mogelijk maken, maar ook door deel te nemen aan de activiteiten en initiatieven om die samenleving vorm te geven en de koers van het beleid mee te bepalen. Dit veronderstelt een basiskennis van wat rechten en plichten zijn, van bestaande inspraakprocedures die een democratisch gegeven zijn en van het belang en nut van een actieve opstelling. Ook in een democratische school, die de oefenplaats bij uitstek is om jongeren gevoelig te maken voor de betekenis van burgerschap, wordt actieve participatie expliciet georganiseerd. Bovendien mag niet uit het oog verloren

worden dat de jonge burgers op school inspraak en participatiekansen mogen opeisen als hun recht.

- *De rechten van de mens en de fundamentele vrijheden* zoals deze in de grondwet en in diverse internationale verdragen zijn vastgelegd, zijn cruciale pijlers voor de democratische organisatie van de samenleving. Mensenrechteneducatie in het onderwijs staat bovendien als imperatief geformuleerd in o.m. het Internationaal Verdrag van de Verenigde Naties inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten (1966) en in resoluties en aanbevelingen van de Raad van Europa. Ook in het Belgisch recht worden mensenrechten belangrijk geacht. We verwijzen daarvoor naar artikel 24, par. 3 van de grondwet: 'Ieder heeft recht op onderwijs, met eerbiediging van de fundamentele rechten en vrijheden'. Dezelfde strekking vinden we terug in het Verdrag van de Verenigde Naties inzake de Rechten van het Kind (1989). Daarin worden o.m. het recht op onderwijs, het recht door onderwijs en het recht *in* onderwijs geformuleerd.
- Een minimaal inzicht in de *kenmerken en de werking van een democratie* is een fundamentele voorwaarde voor actief burgerschap. Daarbij komen zeker de rechtsstaat, de scheiding der machten, de (Belgische) staatsstructuur en de politieke besluitvorming aan bod. Naast een minimale feitenkennis is hierbij ook basisinzicht nodig in de procedures en mechanismen van een democratie. Ook andere dan de formele instellingen, zoals o.a. de media, spelen een belangrijke rol in een democratie. Civiele activiteiten als overleg, belangenbehartiging en het kanaliseren van macht in regels en procedures komen aan bod in dit thema. Elke burger heeft het recht om de realisaties van een democratisch regime kritisch te evalueren, te waarderen of te betwisten. Een denk- en referentiekader, ruimer dan dat van de eigen samenleving laat toe om kenmerken van het eigen democratisch bestel te vergelijken met die van andere democratieën en andere regeringsvormen.
- Het thema van de *Europese/internationale dimensie* ten slotte, komt tot uiting in het gegeven dat elke samenleving met tal van zichtbare en onzichtbare banden niet alleen verbonden is met Europa, maar ook met een wereldgemeenschap. Het is de opdracht van de school om samen met jongeren aandacht te besteden aan de *mondiale dimensie* van de huidige samenleving. In artikel 29 van het Verdrag inzake de Rechten van het Kind van 1989 vinden we daarover: "... de voorbereiding van het kind op een verantwoord leven in een vrije samenleving, in de geest van begrip, vrede, verdraagzaamheid, gelijkheid van geslachten en vriendschap tussen alle volken, etnische, nationale en godsdienstige groepen en personen behorend tot de oorspronkelijke bevolking". Deze internationale dimensie heeft voor lidstaten van de Europese Unie ook een specifieke *Europese* betekenis. Zoals de Aanbeveling van het Europees Parlement en de Raad van 18 december 2006 inzake sleutelcompetenties voor een leven lang leren vraagt, besteden de vakoverschrijdende eindtermen aandacht aan de Europese Unie en Europa. De Europese Unie heeft immers een grote impact op het dagelijks leven van haar burgers. Actief burgerschap is daarom niet alleen belangrijk op het lokale, regionale en nationale niveau maar kent ook een Europese en mondiale dimensie.

De eindtermen in de context **socio-economische samenleving** handelen over de maatschappelijke aspecten van de economie. Ze zijn uiteraard niet bedoeld om de economie als wetenschap te bestuderen. Zoals bij de politiek-juridische en sociaal-culturele dimensies van het maatschappelijk leven, zijn er ook een aantal essentiële socio-economische verschijnselen en mechanismen waarmee jongeren vertrouwd moeten zijn met het oog op maatschappelijke participatie en zelfontplooiing. Het gaat hierbij om thema's als:

- *de rol van de overheid*, van ondernemingen, van werkgevers- en werknemersorganisaties;

- *welzijn en welvaart*;
- *arbeid*, economische activiteiten, goederen en diensten;
- *kennis van armoede*: kenmerken, oorzaken en gevolgen (bv. leven in armoede kan ervaren worden als een belemmering om volwaardig deel te nemen aan de samenleving);
- aspecten van *consumenteneducatie* met onder meer aandacht voor de rechten en plichten van de consument;
- budgetbeheer in het kader van consumentengedrag, *zelfredzaamheid* en weerbaarheid.

Deze eindtermen zijn gericht op het dynamisch karakter van de socio-economische samenleving dat veroorzaakt wordt door een permanente wisselwerking tussen economische en sociale mechanismen. De internationale context die tot uiting komt in de globaliserende economie, heeft een duidelijke impact op deze wisselwerking. De eindtermen stellen hieromtrent een minimaal inzicht voorop en besteden aandacht aan opinievorming en persoonlijk engagement. Tenslotte heeft deze context aandacht voor zelfredzaamheid van jongeren.

Het **sociocultureel samenleven** kan worden beschreven in thema's die uitdrukkelijk verwijzen naar hetgeen maatschappelijk en onderwijskundig belangrijk wordt geacht voor deze specifieke context. Voor elk van de vier onderstaande thema's werden eindtermen geformuleerd.

- *Samenlevingscultuur als een dynamisch gegeven* en als resultaat van een sociale interactie tussen mensen en groepen en beleid.
- *Samenleving als realiteit van diverse subgroepen* en van onderlinge verschillen tussen mensen.
- *Herinneringseducatie* als middel om vanuit een leerzaam omzien naar het eigen verleden en dat van samenlevingen elders in Europa of de wereld, te leren hoe het met de samenleving verder moet.
- *Betekenis van conflicten*, zowel mondiaal als cultuurgebonden
- *Kunstgerelateerde cultuurexploratie* als onderdeel van sociale identiteitsontwikkeling, sociale interactie en maatschappelijke participatie. Door bewust om te gaan met kunst, media en erfgoed vat krijgen op zowel individuele als sociale leerprocessen.

Een samenleving staat of valt echter met het 'zijn' van haar burgers. De vakoverschrijdende eindtermen in deze drie contexten werden zorgvuldig geselecteerd, zodat ze gestalte kunnen geven aan de thema's die essentieel worden geacht voor een gedegen hedendaagse en toekomstgerichte basisvorming.